

ЛЕКЦІЯ 3

МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ЯК ЗАСІБ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

- 1. Поняття «спілкування», «педагогічне спілкування», його види.**
- 2. Стили педагогічного спілкування, їх характеристика.**
- 3. Майстерність педагогічного спілкування.**
- 4. Технології організації педагогічної взаємодії в процесі спілкування.**

Література

1. Психологічне забезпечення педагогічної майстерності: навч.-методич. посіб. / І. А. Бурлакова та ін. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 276 с.
2. Семенов О. Інтегративні основи розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника: Навчальний посібник. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 234 с.
3. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. Інноватика у вихованні. 2019. № 10. С. 281-288 . URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/196/181>.
4. Кравчина Т. Рефлексивна позиція педагога: методи і прийоми рефлексії педагогічної діяльності. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2022. Том10, №7. С. 39-43. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i7-006.
5. Нова українська. школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

1. Поняття «спілкування», «педагогічне спілкування», його види.

Проблема педагогічного спілкування розглядається на основі наукових досліджень І. Випасняка, І. Зязюна, Г. Ковальчук, Г. Презлятої, О. Фотуйма, О. Ханікянц та інших. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «спілкування» трактується як: «1) дія за значенням спілкуватися; 2) взаємні стосунки; діловий, дружній зв'язок». Спілкування може виявлятися за допомогою вербальних і невербальних засобів.

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування в освітньому процесі між учителем та здобувачем, яке спрямоване на формування особистості школяра, створення умов для розвитку креативності. До функцій педагогічного спілкування відносять: пізнання людьми одне одного, обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організацію діяльності, обмін досвідом, самопрезентацію педагога, співчуття, співпереживання. Розрізняють вербальне й невербальне спілкування, що є в тісному взаємозв'язку. Вербальне спілкування супроводжується словесним його оформленням, невербальне – рухами, жестами, мімікою. Серед засобів невербальної комунікації вчителя фізичної культури О. Ханікянц виокремлює:

I. Мову тіла.

1. Статичну експресію (виявлення почуттів, емоцій, переживань): а) фізіогноміка (експресія обличчя і фігури, зумовлена будовою тіла); б) артефакти (прикраси зовнішності: манера одягатися, зачіска, косметика); в) система запахів (природні, штучні).

2. Динамічну експресію: а) такесика (система дотиків і потискування руки, поплескування тощо); б) просодія (характеристика голосу: темп, тембр, висота, гучність, наголоси, акценти); в) екстралінгвістика (використання у мові пауз, покашлювання, сміху, позіхань, плачу); г) кінесика (сукупність рухів (жестів, міміки), що застосовуються в процесі людського спілкування (за винятком рухів мовного апарату): – виражальні рухи (міміка, жести, постава, хода); – контакт очей (спрямованість руху, частота контакту, тривалість).

II. Міжособистісний простір (проксеміка). (Виступаючи як особлива знакова система, простір і час організації процесу спілкування несуть смислове навантаження, будучи компонентами комунікативної ситуації. При дуже малій або великій відстані люди можуть відчувати незручність і дискомфорт): а) дистанція; б) взаємне розміщення під час спілкування.

III. Часові характеристики спілкування: а) час спілкування; б) запізнення; в) затримка дій. Розглядаючи проблему педагогічного спілкування, І. Зязюн виокремлює три його компоненти: пізнавальний, естетичний і поведінковий: «Спілкування обов'язково передбачає формування у педагогів і учнів образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування; воно несе в собі естетичну характеристику – зовнішню і внутрішню подобу учасників, викликає певне до себе ставлення; у

спілкуванні проявляється і поведінковий компонент – слова і справи, адресовані педагогом учням і навпаки». За словами науковців (І. Випасняк, Г. Ковальчук, Г. Презлята, О. Фотуйма) у педагогічній практиці розрізняють такі види спілкування: функціонально-рольове, особистісно-орієнтоване, педагогічний діалог. Функціонально-рольове спілкування – це суто ділове управлінське спілкування, при якому не беруться до уваги мотиви, інтереси ні вчителя, ні учня. Особистісно-орієнтоване спілкування є складною психологічною взаємодією, яка передбачає виконання певних нормативних функцій із виявом особистого ставлення, почуттів, і спрямована на розвиток особистості учня. Педагогічний діалог – це тип професійного спілкування, що відповідає критеріям діалогу, забезпечуючи суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії педагогів та учнів.

2. Стили педагогічного спілкування, їх характеристика.

Стиль спілкування – це комплекс методів, прийомів, які використовуються вчителем під час педагогічної взаємодії. Класифікація стилів спілкування за М. Березовіним, Я. Коломинським :

- активно-позитивний – емоційно-позитивне ставлення до учнів і педагогічної діяльності, що адекватно реалізується у манері поведінки, в комунікативних впливах проявляється замкнутість, сухість, категоричність і педантизм;
- ситуативний стиль – емоційна нестабільність (під впливом конкретних ситуацій у поведінці викладачів проявляються риси позитивного і негативного стилю);
- активно-негативний стиль – відверта емоційно-негативна спрямованість, що проявляється в різкості, дратівливості, акцентуванні уваги на недоліках студентів, частих зауваженнях і покараннях;
- пасивно-негативний стиль – властивий педагогам, які не так відверто проявляють негативне ставлення до студентів і педагогічної діяльності, що реалізується в емоціях в'ялості, прихованій неприязні, сухості та відчуженості, байдужості до успіхів і невдач студентів, формалізмі в роботі.

Класифікація стилів педагогічного спілкування за К. Левінім:

- авторитарний;
- ліберальний;
- демократичний.

Ці стилі можна охарактеризувати цілою низкою певних якостей, які групуються і розглядаються за їх формальною і змістовною ознаками. Формальна ознака – характеризує форму звертання, форму стосунків суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу. Змістова ознака визначає суть, основу змісту його окремих дій і вчинків, які в сумі складають ґрунт власне педагогічної діяльності вчителя початкових класів.

Ознаки авторитарного стилю спілкування педагога і учнів.

Формальна ознака:

1. Учитель до учнів звертається у формі жорсткого наказу, розпоряджень, вказівок.
2. Стиль мови – командний.
3. Вимоги до учнів завищені, без урахування реальних можливостей та умов.
4. «Придушує» будь-які прояви почуттів учнів, не враховує педагогічні особливості. Не звертає уваги на реакцію учнів, їхні дії.
5. Негативно сприймає більшість вчинків дітей, яскраво виражені негативні установки на неформальне до нього звертання; оцінка ефективності діяльності учнів об'єктивна, однак перевага надається формальній стороні.
6. Діти такого вчителя не люблять і часто дають йому різні прізвиська.

Змістова ознака:

1. Відноситься до учнів як до безправних об'єктів діяльності.
2. Чітко планує свою майбутню діяльність і вимагає того ж від інших.
3. Проявляючи власну розумну ініціативу, не допускає її з боку учнів.
4. Не вірить у здібності дітей, свою думку вважає єдиною правильною і непогрішною, виникають труднощі у спілкуванні з дітьми. Дуже часто сам буває ініціатором конфліктних ситуацій.
5. Виходить від серединного уявлення про учня.

Такий стиль є неприпустимим в організації освітньої діяльності.

Орієнтовний перелік властивостей ліберального стилю педагогічного спілкування.

Формальна ознака:

1. Форма звертання до учнів часто міняється.
2. Немає системи чітких і послідовних вимог до учнів.
3. Тон мови часто ласкаво-запопадливий або нерішучий, оскільки вчитель не впевнений, що його вимоги будуть виконані.
4. Часто «забуває» про свої попередні вимоги і через деякий час може вимагати зовсім протилежне.
5. Любить себе хвалити, завищує оцінки дітям. За низькі результати праці може звітуватися як за виконану колосальну роботу.
6. Грає пасивну роль у виховному процесі.

Змістовна ознака:

1. Намагається не втручатися у життя колективу, не виявляє активності, проблеми вирішує формально.
2. Легко підпадає під чужі впливи, інколи протилежні.
3. Легко спілкується з дітьми, прагне не псувати з ними стосунки.
4. Не має чіткого плану роботи.
5. У конфліктних ситуаціях, які торкаються його особистості, виявляє пасивність і прагне викликати співчуття.

Орієнтовний перелік властивостей демократичного стилю педагогічного спілкування.

Формальна ознака:

1. Тон звертання дружній, товариський, характер мови спокійний, привітний.
2. Вимоги до учнів адекватні їхнім можливостям з урахуванням рівня розвитку, підготовки, індивідуальних властивостей.
3. Вміє вислухати дітей.
4. Вміє заохотити дітей.
5. Вміє прислухатися до думки учнівського колективу.
6. Вміє спілкуватися з дітьми і в позанавчальний час.

Змістовна ознака:

1. Уміє сам виявити розумну ініціативу і водночас схвалює і підтримує корисні починання зі сторони учнів.
2. Уміє критично оцінювати свої дії. Сприймає критику і не переслідує за неї.
3. Має чіткий перспективний план.
4. Щиро турбується про дітей.
5. Працює з усім класом; прагне враховувати індивідуальні властивості й особистий досвід школяра, його активність і потреби; не стереотипний у поведінці.
6. Здатний ризикувати у виборі форм і методів навчально-виховної роботи.

У чистому та ідеальному вигляді розглянуті стилі майже не існують. У педагогічній практиці склалася система моделей стилів спілкування.

Педагогічний такт є проявом стилю спілкування. Важливою рисою педагогічного спілкування є вживання формул українського мовленнєвого етикету (добрий день, добридень, вельми вдячний, дякую за відповідь, успіхів, хай щастить та інші).

У процесі формування педагогічної майстерності ключовим визначається наявність педагогічного такту. Поняття «педагогічний такт» у наукових розвідках трактується як моральна поведінка вчителя, що включає передбачення всіх об'єктивних наслідків вчинку, передбачення його сприймання вихованцями, вираз високої гуманності, чуйності, піклування про учнів, найкращий засіб встановлення доброзичливих стосунків з ними за будь-яких обставин. Сутність педагогічного такту полягає в педагогічно доцільному ставленні та впливі педагога на вихованців, у дотриманні почуття міри у спілкуванні з ними, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування у педагогічному процесі та у пошані до особистості вихованця.

4. Технології організації педагогічної взаємодії у процесі спілкування.

Ключове слово «технологія» трактується як методи, прийоми, засоби навчання, які передбачають певний результат в освітньому процесі.

Узагальнене поняття технології подано О. Аніщенко, Н. Яковець, вибір педагогічної технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи

взаємодії, тактики навчання й виховання, а також стилю роботи педагогів і вихованців. Означене поняття трактується в науковій літературі по-різному: як принципи навчання (В. Гузєєв та ін.); моделі навчання та виховання, які раніше називалися методиками навчання й виховання (Л. Занков, В. Рєпкін та ін.); спеціальна організація змісту навчання та добір до нього творчих завдань (В. Бухвалов та ін.); як педагогічна техніка (А. Гін, Н. Красовицький); як алгоритм досягнення спланованих результатів (І. Волков); як проектування процесу формування особистості учня (В. Безпалько та ін.); як підхід до опису педагогічного процесу (В. Юдін); сфера знання, яка включає методи, засоби навчання й теорію їх використання для досягнення цілей освіти (І. Зязюн).

З погляду завдань розвитку педагогічної майстерності, педагогічна технологія – це методи впливу на здобувача освіти, певний порядок, логічність і послідовність відповідно до поставленої мети, алгоритмізація спільної діяльності педагога та учнів у процесі навчання, узгодженість їхніх дій та відносин.

Освітні технології відбивають загальну стратегію розвитку освіти. Їх призначення – прогнозування розвитку освіти, його проектування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів (концепції виховання й навчання, освітні закони, освітні системи). Якщо освітні технології відбивають стратегію розвитку освіти, то педагогічні технології втілюють тактику її реалізації у навчально-виховному процесі шляхом запровадження моделей цього процесу й тотожних моделей управління ним (за О.Аніщенко, Н. Яковець).

Учитель обирає стратегію спілкування. Вона повинна бути спрямована на розвиток особистості. У конкретній ситуації, особливо коли вона набуває конфліктного характеру, кожний учитель керується певною, обраною ним стратегією, тобто домінантними тенденціями в його поведінці (до чого він схильний у взаємодії з учнями, їхніми батьками. спільно розібратись у ситуації і разом знайти оптимальний вихід із неї). Уміння аналізувати

ситуацію й вибирати конструктивне рішення – ознака майстерності педагога. Вся його діяльність – нескінченний ланцюг ситуацій. Упродовж навчального дня він вступає в різні стосунки: спонукає до праці, з'ясовує причини невиконання завдань, запізнень, обговорює з колегами виробничі питання, зустрічається з батьками тощо. У центрі всіх педагогічних ситуацій – інтереси дитини. Спілкуючись із нею, її батьками, колегами, учитель дотримується головної мети – розвитку вихованця, використовуючи при цьому різні стратегії. Учені виокремлюють п'ять основних стратегій взаємодії: суперництво, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво. У педагогічній діяльності, де головною метою вчителя є розвиток учня, вибір таких стратегій, як конкуренція (коли один, тобто вчитель, виграє, а інший – учень програє), уникнення, пристосування чи компроміс має відбуватися залежно від ситуації. Головною стратегією, що забезпечить соціальний розвиток особистості учня, має бути стратегія співробітництва, адже саме вона забезпечує результат у взаємодії «виграти». Навіть якщо не вдається досягти цілковитого задоволення потреб обох сторін, ми (і вчитель, і учень) все ж навчимося вести спільний пошук взаємовигідних рішень, цінувати потреби один одного. Але при наявності конфлікту між учнем й учителем, що не повинно бути, слід шукати ефективні прийоми впливу. Н. Волкова пропонує для його вирішення ігрові методи: Метод інтроспекції. Полягає в здатності поставити себе на місце іншого, уявити його думки, почуття, зробити висновки про мотиви та зовнішні подразники його поведінки. Цей метод є досить ефективний, але межує із загрозою прийняти власні думки та почуття за думки й почуття іншої людини, неправильно відтворити образ опонента. Ставлячи себе на місце іншого, потрібно порівнювати дії та поведінку людини з уявленнями про неї. Метод емпатії. Заснований на техніці проникнення в переживання іншої людини. Ефективно послуговуються ним емоційні, здатні до інтуїтивного мислення особи, котрі, довіряючи своєму інтуїтивному відчуттю, завчасно зупиняють інтелектуальні інтерпретації. Метод

логічного аналізу. Зорієнтований на людей з раціональним мисленням. Щоб зрозуміти співрозмовника, така людина відтворює систему інтелектуальних уявлень про нього, ситуацію, у якій він перебуває. В іншому випадку вчитель, зберігаючи внутрішній спокій та стабільність, намагається уникнути конфлікту. Якщо один з партнерів із спілкування зберігає стриманість, рівновагу і відчуженість, то інший позбувається можливості розпочати конфлікт або взаємодіяти у «конфліктному режимі». Конфлікти між педагогом і дитиною, між педагогом і колективом – велика біда для школи... думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде... вміння уникнути конфлікту – одна з рис, які за самою сутністю своєю є педагогічною мудрістю вчителя (В. Сухомлинський). Вважаємо, що у спілкуванні вчителя з учнем важливою є технологія взаємного успіху. Кожен урок учителя повинен чітко визначити перед учнями завдання та шляхи його вирішення. Застосування інноваційних методів навчання викличе інтерес до предмету та до вчителя як важливого суб'єкта цього процесу.